

218 В/3
БИБЛИОТЕКА
МАТИЦЕ СРПСКЕ

4791.
ЮГОСЛАВЕНСКЕ

Т Е Ж И Ђ

И С Л И

о садањимъ покретима у Херцеговини, Босни и Црной
Гори, са краткимъ описомъ историчногъ, политичногъ, ве-
розаконогъ и военогъ стана овихъ земаля.

Преводъ с' немачкогъ.

ДРУГО ИЗДАЊЕ.

P196p II 478.1

~~P II 1039~~

РП 1039

фр. 615

РСС II 478.1

ЮГОСЛАВЕНСКЕ

М И С Л И

о саданьимъ покретима у Херцеговини, Босни и Црной
Гори, са краткимъ описомъ историчногъ, политичногъ,
друштвеногъ, верозаконогъ и военогъ станя овихъ земаля.

Преводъ съ немачкогъ.

БИБЛИОТЕКА
МАТИЦЕ СРПСКЕ

4791.

ДРУГО ИЗДАЊЕ.

У Земуну.

1861.

Печатао и издао I. K. Сопронъ.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 101

LECTURE NOTES

ENGLAND &
MATHS

101

PHYSICS 101

PHYSICS 101

101

PHYSICS 101

I.

Пролеће е ту! Све се гушћи облаци навлаче на политичкомъ обзорю. Да л' ћеду насъ мимоићи? да л' ће се моћи свему крепко на путъ стати, што би конституционалномъ развитку Аустрије противно било? Ово е питањѣ живота, кое ће најближа будућностъ решити. — Наши су дипломати увекъ талиянско питањѣ за живацъ европски догађая сматрали, а поредъ овогъ источно свимъ изъ очию изгубише.

Алъ се отудъ ето нажданпутъ бура спрема, која у саюзу съ талиянскимъ немирима — еръ ихъ јошъ тако морамо називати — не само да Аустрији прети, него е одъ таке важности, да непредвидиве последице за све европске државе у себи носи. Найнови догађаи у Ерцеговини и предстојећи брзи устанакъ свию народа европске Турске, коѣмъ е задатакъ, да се ига турскогъ отресу, прете, да Османлије изъ Европе изгоне, и турскомъ царству край учине. То су ти догађаи, кое ми буднимъ окомъ пратити морамо. Ми ћемо се трудити колико намъ е могуће да узроке предстојеће буре свету разяснимо, ако не башъ у њиновомъ правомъ постанку, то одъ оногъ времена па до данашњегъ дана у толико изтумачимо, у колико е нуждно, да дозна и увиди ону мрежу интригуа, махинация и агитация, која е у тами плести почела, и садъ кадъ е довршена текъ ужасомъ прети. А и треба, да оне землѣ, коѣ е природа свимъ дарима тако богато обдарила и наменила, да најсрећнији народи у њима живе, већъ еданпутъ престану terra incognita (земля непозната) бити. — Ми ћемо све неупутне поступке свезнаюће, мудруюће, попуштаюће и експериментуюће господа дипломата различитихъ европскихъ велесида изложити, езгру питаня потражити, делима и статистичнимъ датима засведочити трудити се.

„Порта мора пасти, она нема живота у себи, не може се дуже одржати!“ То су речи свию дипломата, кое већъ одъ готово по столећа слушамо, и опетъ се храни и бра-

ни и јошъ вегетуе болестни човекъ. Нѣгови лекарски саветници, дипломати, продужују му укопнели животъ; ерѣ да нѣгови наслѣдници велесиле морају бити, то е кодъ ове госпoде неборима истина. На жалостъ само, што немогу никако начинъ да пронађу, како да се поделе.

Но како се гдно она госпoда у кабинетима варају, ерѣ су рачунъ безъ крчмара правила; они су на најважниегъ фактора заборавили, — на народе! Подъ најгрозниимъ ярмомъ стенијући, за свога феудалногъ деспота и за одржанѣ гологъ нагогъ живота, морао е да богме духъ тако клоцутъ и запуштенъ изгледати, као да никакве енерѣе нема, и тимъ се онај заборавъ готово правда. Но пенатежи тетиву яко, пући ће; када преспешъ, прелити се мора. Ово су Грци и Срби показали; Грци су подпуну слободу извоевали, Срби условну, и показали су цивилизованой Европи, да се труде у самосталномъ развитку своје, да засведоче, да су чрезъ њихове законе, културу, трговину и индустрију дозрели за самоуправу. Славенска Бугарска, Босна и Ерцеговина, измешана Албанија, грчка Румелија, Маѣдония, Тесалија и Епиръ усиљавале су се у различита времена, да се турскогъ ига опросте, но увекъ безъ успеха: кое што су ови установи поедини бивали, и лакше се угушити могли, кое што нису нужна средства къ томе имали. Кадкадъ неимаше добра вође, особито имъ е недостајало крепакъ центрумъ, око когъ би се скупљали, и на кои би се насланили; кадкадъ опетъ нису изабрали згодно време, а кадъ су имъ њинова слободна браћа Грци и Срби збиљски помоћи хтели, недаде имъ европска дипломатия, која е вѣрни савезникъ султановъ била, и владоце овихъ земаља, кое саветомъ, кое претњомъ уздржаваше, да имъ у помоћ непритеку.

Особито се енглезка и аустријска политика трудила, да Порту одржи, и то ће зацело узрокъ бити, што ови народи тако силно те две владе мрзе. Њинимъ конзулима и агентима рeдко се кадъ истина рекне, где се може, на путъ имъ се стае, а отуда бива, да ови често преко своје волѣ нагрѣца и лажна извѣстия своимъ владама и њинимъ заступницима у Цариградъ шалоу.

Русия се одавна претварала, да за своје кое едноплемене, кое едновѣрне симпатие има. Француска се овихъ

последнихъ година у покровительству съ нъоме надметала; Прайска е была нерешителна, често равнодушна, лавирала е тамо и овамо, а у најпоследнѣ доба трудила се и Сардиния, макаръ покривено, да упливъ на ове народе задобие.

Алѣ текъ на еданпутъ међу млађимъ интеллигентнимъ светомъ, особито кодъ Срба, кои су у странимъ земляма науке свршавали, и тамо националне утопие и најслободниѣ идеѣ попримали и у свою отачбину донели, васкрсну идея обновленя старогъ великогъ сръбскогъ царства, коѣ е на Косову са смрћу цара Лазара пропало, и то би са најживљимъ одушевленѣмъ поздрављено. Но да се овај планъ произведе, требало се дуго преправляти, приближеня су се и саюзи међу югославенскомъ браћомъ морала основати, све за ту исту идею преправити, новци, оруже и воѣне потребе набавити, а што е најглавниѣ, требало е човека наћи, кои би се у одсудномъ тренутку покрета на чело ставио; човека, кои има име и добаръ међу народима гласъ, кои би ихъ знао узбудити и кои е енергичанъ, да оваки бой илѣ победоносно оконча, илѣ славно да падне. Али ондашњи князь сръбски, Александеръ Карађорђевићъ, синъ Црнога Ђорђа, првогъ сръбскогъ ослободителя, ние био човекъ за тай посао. Безъ душевне снаге и безъ енерגיע, био е тврдъ и бояо се да оно неизгуби што има. У својой влади слабъ, био е готово слепо оруђе у рукама аустријскогъ генералконзула Радосавлѣвића, кои се по налогу министра грофа Була, ерѣ се овомъ чинило, да то иде у рачунъ аустријской влади — непрестано трудно, да проломъ, кои е збогъ недостатка енерגיע одъ стране княжеве и народъ представляюћегъ савета, све већимъ и опаснимъ учини, и да свима рађаюћимъ се националнимъ идеяма на путъ стае.

Но будући, да време јошъ ту ние было да се ради, припреме су се текъ почеле чинити, и политични положан уобште были су непоспешни, то партая преврата употреби слабогъ княза за оруђе, безъ да е онъ самъ шта о томъ знао, да јой намере подпомаже. И рускогъ конзула привољу къ себи, уверавајући га, да све, што би се радило на пропасть Порте иде, што е и Русиѣ добродошло. Съ Белгиомъ се начинише уговори, да имъ оруже дае;

разпространише већ дотле подигнуту војну академију, у Страгари, у бреговима саградише огромну праходелиницу, у Крагуевцу тополивицу, у гвозденимъ и бакарнимъ рудокопима у Майданпеку салише потайно милионе танадиј за топове, у целой земљи подигоше неки родъ народне гарде, и правилно е сташе вежбати. И будући се ово све као подъ штитомъ рускогъ генералконзула чинило, био е опетъ грофъ Булъ поводъ, да е руска влада, која е у то доба Влашку посела, свогъ саветника послаништва Фонтонна са пространимъ пуномоћияма у Београдъ послала, да овде стишава, — — — и да гледи да све већма настајући раздвој измеђъ Кнѣза и Савета што најболъ може изравна. Русија се нададе, да ће у онда настојећемъ рату Аустрију за саюзницу имати, или да ће баремъ то учинити, да јој ова у нѣнимъ подужећама противъ Порте неће сметати, и да ће се строго неутрално држати, зато послуша грофа Була. Фонтонъ пропутова крозъ Србију у правомъ триумфу; кудъ онъ прође, звона звонише, свечаностъ биваше и пође му за рукомъ, као што се учини, да Кнѣза и Саветъ измири. Припреме и вежбања, за која странна политика мишляше, да су само зато да Русија у боју противъ Турака деломъ помогну, бише обустављена. Србија изјави најстрожи неутралитетъ.

У томъ се и војна заподре. Руски дипломатични агенти и конзули морадеше земљъ турске области оставити, полъ агитације постаде слободније, а француски повереници брзо положише заузеле. Генералконзулъ Сегиръ — истый тай, који е садъ у Варшави — тражио е, да поглавити упливъ на Кнѣза задобие, кокетирао е са саветницима, а и са поглавицама либералне партије. Предложи имъ, како би нужно било, за сваки могући случај, да имаду земальске обране, наговори Кнѣза, да се са званичномъ молбомъ на нѣга обрати, да би какавъ француски жени-офицеръ изъ Париза дошао, да таке планове предузме, и тако наеданпутъ дође жени-капетанъ Мондечъ, који е за годину и по дана, поредъ плате одъ 1000 дук. годишнѣ, свой задатакъ савршено испунио. У Цариграду буде србскомъ агенту одъ стране францускогъ посланика швајцарски подполковникъ Карлъ Орели као милитарни капацитетъ и организаторъ за свеобшту земальску обрану препорученъ, и одма у службу

узетъ. Овај у саюзу са мајоромъ Захомъ и двома србскимъ офицерима, кои су се у Прајској милитарно изобразавали, предложи планъ за оружанъ земљъ одъ 60.000 люди. Но за онда немогоше се ни планови Мондена нитъ Орелия произвести. Но у тополивници радило се неуморно, војна се рукоделница заведе, праходелница неопочиваше ни еданъ данъ, зготовлѣни производи однесени бише у четири у бреговима находѣше се магазе, нека часть готовихъ топова би сакривена у пограничнимъ србскимъ манастирима. — У војномъ лабораторию, коимъ е еданъ рођенъ Немацъ именовъ Кренцеръ, управљао, приговляяли су се непрестано фишеци и свакогъ рода провектиле пуниле; уговоръ се учини са странимъ рукоделцима, да 20.000 плеханихъ кутиа за картаче направе, све што о ужа у преправности беше прегледа се да л' поправке требуе, недостаяћа поправише; едномъ речи: најзбилъскии се у потаи оружало, безъ да су и сами знали како и кадъ ће бой букнути.

Међутимъ су саюзи са Бугарскомъ, Босномъ, Црномъ Горомъ, а и са грчкомъ Хетериомъ чинѣни; депутацие долазише подъ именовъ путуюћи трговаца или ма подъ коимъ другимъ именовъ, састаяше се съ поглавицама покрета, и враћаше се съ налозима у домовину на трагъ. У потаи одлазили су читави товари барута у Бугарску, поредъ све пазљивости страшно се много салитре у земљу увело, алъ и едина пуна лађа, која е изявила, да соду (Soda) носи, била е одъ суседнихъ ђумручкихъ власти као контрабандъ конфишкована.

Све се ово или одма по кримскомъ рату или после паризкогъ мира догађало. Дотле су единако слабогъ княза Александра као слепо и безъ собствене волѣ оруђе употребљавали, кои е задоволянъ био, да само свою цивилисту (годишня плата владаюћихъ лица) вући може, и сатимъ одъ части свое иманѣ умножавати. Руски генерал-конзулъ полковникъ Милошевићъ, мислећи, да то све некадъ Русији одъ помоћи бити може, крепко е помагао, да се Князь обори. Но не само онъ, нѣгова е жена овде већу политику водила; она е хтела у маломе кнегиню Ливенъ представљати, и саянъ резултатъ имати. Дишући горућимъ гнѣвомъ противъ Аустрије, премда јој е мужъ Аустријанацъ изъ Границе, то јој е опетъ Князь,

кои се Аустрије тако лепо, трнъ у оку био. И она и њнъ мужъ знали су, да е стари князь Милошъ ревностанъ Русолюбъ, връ се баръ као такавъ показивао; желли су дакле, да би онъ натрагъ позванъ био, и да се установи династија Обреновића; желя, кою е и либерална партая и народъ делио. Обое су у потаи предосторожно побунъивали, и сатимъ успешније, што у тай саюзъ повуку и старогъ войводу Вучића, познатогъ князогонителя, и као предсѣдателя савета, едногъ одъ најважниихъ людій. Но явно да ради, подметали су увекъ францускогъ генерал конзула Дезесара (Des Essards), кои е такођеръ падъ Александровъ желио, адъ не да постави Обреновиће на владу, него ревностногъ поштователя и познатогъ приврженика францускогъ Гарашанина, врло енергичногъ и обозрителногъ државника, кои е чрезъ Менчикова съ министеръ-президентства пао.

Появлѣнъ Дезесара кодъ Княза одликовало се готово увекъ чрезъ претню и застрашаванъ, и познатъ намъ е еданъ случай, кадъ е са штапомъ у руци на аудиенцию у собу ступио, и да своимъ речма више важности придода, ударао е за време разговора више пута штапомъ о патосъ. Ово заиста није најучтивѣ пошванъ према едномъ князу.

Александеръ е требао и морао съ пута уклонѣнъ бити. То е било еданпутъ заключено; но будући га е Аустрија јошъ крепко подпомагала, учини се еданъ комплотъ, кои му е о глави ишао, у комъ су и попечители и саветници деломъ, а као што се онда у обште говорило, и новцемъ участвовали, съ коимъбуде најмлѣни убица подплаћенъ, комъ е — карактеристике ради нека буде речено — саветникъ Паунъ Янковѣ парче свое пангльике одъ рускогъ св. Анне ордена за знакъ предао. Комплотъ одкрие самъ најмлѣни убица, обтужени саветници буду предати суду, и почемъ свой преступакъ припознаду, буде пресуда двею инстанција на смртъ, коя се чрезъ помилованъ у тамницу до смрти промени.

Поредъ свегъ тогъ трајале су сметнѣ непрестано, кое су изъ различитихъ узрока и са различитихъ страна подстицане. Саветъ е хтео, да се по едномъ параграфу устава, независнимъ одъ Княза учини, премораше га, да само изъ броя

саветника попечителъ бира, найзадъ стиже и портна комисија, и то Етемъ-паша и Кабули-ефендия, кои обоица одъ оне партаѣ, која ѣ за каймакамию била, и на кое челу милионеръ Миша Анастасиѣвићъ стаяо, подмићени и добивени бише. Ови сасвимъ противъ интереса портнихъ чинише, и чрезъ то, што Кнѣза присилише, да нове концесіѣ даде, ускорише падъ слабогъ турскимъ желяма покорогъ, или баръ Порти посве безопасногъ Александра.

Онъ буде преморанъ да свеобшту скупштину сазове, и тако се сабра концемъ Новембра 1858. позната св. Андрейска скупштина, која га съ престола баѣи, а кнѣза Милоша натрагъ позове.

Одъ то доба починѣ управо свеобшти устанакъ народа на пропасть Турске. У Милошу ѣ сваки мислио, да ѣ човека нашао, кои ће се добровольно на чело такогъ подузећа ставити. Ёрѣ, ма да беше старѣ, беше јошъ снажанѣ, име нѣгово као гонитель Турства и ослободитель Срба имало ѣ велика одѣка кодъ свию овихъ народа; на нѣга се поуздаваше као на каквогъ Месию, и мислише, да ће онъ то дело, ако не докончати, а оно баръ на свога сина Михайла пренети, да онъ доврши; ёрѣ као што га Славени любише, тако га се Турци бояше. А Милошѣ ѣ и склонѣнѣ био, целу стварѣ у свое руке узети; нѣгова одношеня къ сардинскомъ конзулу Астенгу за кратко време бише найискрения, и овај при одной народной свечаности напиѣ србскомъ цару Милошу у здравлѣ. Милошѣ позове све у странимъ земляма учеће се младе србске офицере у отачбину натрагъ, планове Мондена и Орелия понови, заповеди да се система за обрану землѣ у редѣ доведе, удвостручи радню у тополивници, военномъ лабораторию и другимъ делницама, умножи и преустрои постоећу войску, упливъ странихъ конзула одби одъ себе сасвимъ, и показа се у своемъ делованю готово као неограничени господарѣ. Онъ поможе да србско-француско паропловно друштво у животѣ ступи, да би и то могао за свое цели употреблявати; онъ учини, да оруже, кое ѣ већъ одъ неколико година у Белгii наручено, али се неимаде дозволѣня за провозѣ, да ѣ преко Марселя и Цариграда подѣ енглескомъ флагомъ (заставомъ) у Србию донесено било, кое се кодъ Радевца и изтовари, безѣ да ѣ Турска о томъ и найманѣ што дознала.

Къ нѣму су непрестано бугарске, босанске, грчке и црногорске депутацие долазиле, и безъ сваке сумиѣ свѣобшти би устанакъ започео, да ниѣ тако на еданпутъ миръ у Вилафранки учинѣнъ, а чрезъ то цео положай стварій изменѣнъ, и на неко време одложенъ. ерѣ су съ тимъ миромъ изгледи на добаръ успехъ яко поремећени били.

Милошъ умре, аљ у Србији јошъ она иста пламена желя живи, да се одъ турскогъ господарства ослободе, која ѣ и пре одъ онихъ народа подстакнута била, коима Турска непосредно господари. Велико ѣ угнѣтенѣ подъ коимъ они пате, зато се мораю изъ све снаге одупрети, да га се опросте. Све помоћи и олакшице, коѣ ѣ Порте обећала, нису ништа друго него обећаня; она нема добре волѣ да ихъ оствари. Одъ Порте издани фермани и хатишерифи као и познати Хат-Хумаюмъ само су на папиръ ставлѣне наредбе, коѣ у провинцияма одъ Стамбула удалѣни и готово неограничено владаюћи паша по својој вољи тумачи. кадкадъ најманю частицу тога изврши, а често ни мало на то необзирући се на страну баѣи.

Султанъ може бити има најболю волю, ерѣ ѣ познато, да ѣ доброћуданъ, но слабъ и безсвестанъ. Но и онъ самъ стои на лагуму, кои му ѣ фанатична старотурска странка изкопала, и кои ѣ свако тренуће у опасности, да ће у зракъ одлетити. Турски господари у Босној, Бугарској и Херцеговини, глобе своѣ хрїстанске поданике као и пре, данакъ ѣ већи него пре, самоволѣ безгранично. Зарѣ се дакле може тима народима замерити, кадъ већъ еданпутъ све жице попуцаю, па оно себи силомъ узму, за коѣ су заступнике европскихъ велесила толико пута у Цариграду молили, да своимъ посредствомъ кодъ Порте за нѣихъ какву такву олакшицу израде? Ё л' се Европа тужногъ станя Хрїстяна у Европској Турској (о Сирији неговоримо овде) заузимала? На жалость, на ово питањѣ са „Не“ одговорити морамо.

Себелюбни су интереси, као што смо у почетку ове брошуре разложили, томе криви, но ово себелюбѣ горко ће само себе казнити.

Садъ ћемо политику поединихъ сила, у смотреню на истокъ изближе разяснити.

II.

Тестаментъ Петра Великогъ najboljъ насъ учи о политики Русие у смотреню Истока. Ова е политика већъ традиционална* постала, она е у свако доба себи дослѣдна била, то намъ показуе История до данашнѣгъ дана, и ако е кадкадъ Петроградски кабинетъ принуђенъ био, попуштати, и одношеня съ Портомъ часъ прятельскія, часъ ладнія имати, и ако су се чешће руски посланикъ у Цариграду и турски министаръ спољашнихъ дела (Райзефенди) у своимъ званичнимъ нотама часъ зближивали, часъ съ претнѣомъ удаивали; то опетъ у овомъ одавна скованомъ плану ние ништа изменѣно: да се турско царство обори, оне богате и благословене землѣ да се нѣой прилюбѣ, и да постане господаръ Цариграда. Тай се планъ неће тако лако оставити, а да руска влада чекати и издржати зна, давно е позната стваръ. Руска е политика уобште на Истокъ управлѣна, и ако допустимо, да она уплива има у свима европскимъ одношеняма, то се усуђуемо слободно доказивати, да ова велика сила западу Европе никадъ здраво опасна бити неће.

Землѣ европске Турске баръ одъ части своје царству присаюзити, то е и то ће тежня Русие остати, ерѣ нѣой никако у интересу не може лежати, да се они народи сами ослободе. Ове землѣ по свомъ природномъ створу и положаю скриваю у себи слободанъ и якъ духъ, одважну желю да се подигну, ко е ће се, како до слободѣ дођу, ясно увидити, тежню да моћна држава постану; а кадъ би едно яко, велико югославенско царство постало, могао би се лако у нѣму најжешћи противникъ изродити, и ако неби нѣномъ бићу опасанъ био, то текъ нѣнимъ дальимъ корацима снажно би могао на путъ стаяти.

Али и за Аустрию лежи велика опасностъ у постаню югославенске државе, ерѣ новиегъ времена жели средне землѣ слобльвати и спаяти, па онда ко е чрезъ сама одношеня, ко е туђимъ агитацияма узбуяѣни Югославени лако би се одъ Аустрије одцепити могли, а и неприятелиско завоеванъ у Аустрии тамо би се прятельски предусрело.

* Прелазећи одъ отца на сина.

Зато в давно тежня Русие была, да у koliko в могуће умномъ развитку народа европске Турске на путъ стане, съ друге стране опетъ трудила се увекъ, да се као нѣнъ покровитель покаже, и да имъ према себи благодарностъ у срце улие; православие в подпомагала, и у томъ в гледала, да ихъ непоколебиме одржи; кадкадъ в и што важно за поедине учинила, као чрезъ трактате и уговоре съ Портомъ: за Србию чрезъ конвенцию Акерманску, уговоръ Букурештски и Адриянопольски. Но то в све лако учинити могла, еръ в безъ нѣнихъ жртви бивало, а и прилика се згодна десила. Зато су у свима тужбама и у опозицијамъ Рае противъ турскихъ власти и противъ осталихъ силеция, руски конзули и агенти на страни Рае были. Чрезъ то су двое постигли: съ едне стране ограничаваше и ослабљаваше силу турску, съ друге пакъ за добиваше народе. Поклоне иконама светихъ, лепо украшене црквене књиге за православне богомолъ, црквена одѣла за свештенство, често доста знатне дароване суме за грађенъ богомоля, свакоструке помоћи новчане чине они и данасъ. Младежъ, која се свештеномъ чину посвећуе, радо се и безплатно у руска семинашта прима; вѣрозаконски заводъ у Киеву има врло знатанъ фондъ за учеће се подайнике турске, еръ чрезъ то себи Русия у онима, кадъ се домовини својой врате, велике приятелъ своихъ интереса налази.

Али после несрећногъ окончања кримскога рата престао в тай жаръ и она привидностъ материялногъ надмоћия, съ коимъ се Русия донде ограђивати знала. Многе се слабости нѣне угледаше; а одкадъ в маса чрезъ поедине бистрие главе о плановима Русие извештена, привидно в текъ, да у рускомъ, управо у свомъ собственомъ интересу тамошњи народи раде; садъ они агитацие руске вешто и лукаво на свою користъ употребљаваю. Отуда то ненадно дело, да су се у најнови в време агенти руски свуда противъ букнувшихъ покрета яко заузели. Ми се ни најманъ нећемо зачудити, ако Русия при некимъ появляима оружаномъ рукомъ ступи, да имъ далъ разпространенъ узкрати.

Съ овимъ мислимо, да смо руску политику у смотреню на Истокъ довольно разяснили.

Енглеска е политика јошъ у томъ јасниа. — Као природни непријатељ Русије збогъ њѣнихъ тежня, у Истоку разпространити се, у чемъ за њу опасностъ лежи — збогъ њѣногъ посѣдовања у Индији — дае се Енглеска и ту, као свуда, као прави трговацъ познати. Енглеска нитъ е штедила нитъ ће штедити, да ма какве жртве принесе, само Турску да одржи; она ће тамо свакомъ индустријалномъ развитку на путу стояти, да ова само њѣне производе купуе, и сваку ће трговачку конкуренцију изъ близа и далека уздржавати. Она е навекъ на страни турскихъ власти, и ма да су е се подајници портини збогъ њѣногъ уплива на њѣну владу бояли, то су е опетъ увекъ више мрзили. Њѣне конзуле и агенте избегаваю, и ми смо више пута чули у смотреню пријатељства ове господе къ Турцима ову приметбу: врло би добро чинили (Енглези) кадъ би къ Исламу прешли, и чуде се, да то већъ учинили нису.

Но у последњѣ време нестало е тога издавна подранјиваногъ страха, одъ како е Француска одсудно на користъ Христјана поступати почела, кое трае већъ одъ питаня за свети гробъ, и тако е бивши страхъ презренић заменило. Француска е једина, која е себи кодъ овихъ народа симпатије задобити знала, као покровитељ и борацъ за слободне идее и за независностъ народности; па и ако се узима, да она при настојећемъ ослобођењу неће материјално помоћи, то се за цело држи, да царъ Наполеонъ неће допустити, да се каква странна сила оружаномъ рукомъ у њѣнове послове меша.

Прајску као мудру државу уважаваю обште. Цене њѣне унутарњѣ уредбе и тихъ напредакъ на путу слободногъ конституционализма. Истокъ е далеко лежао одъ тежня њѣне политике, зато и понашанѣ њѣнихъ агента не само да ние решавајуће, него готово равнодушно било. Њѣни су се конзули са врло мало изнимака тако држали, као да су само зато ту, да извѣстја својој влади шалю, која е безъ тога, као најманя велесила, ние се надала, да ће уплива имати. Еданъ е човекъ, на когъ се нешто зида, и то е у Цариграду седећи посланикъ, грофъ Голцъ, кои се увекъ као пријатељ Христјана показивао, често портинимъ поступцима одсудно противъ стајо, и већъ е изъ пређашњѣгъ доба у Атини као Грколюбъ познатъ.

Одъ Сардиниѣ, чѣмъ су агенти у најновиѣ време доста познати, ерѣ су рађаюћимъ се покретима свуда у помоћ притекли, наравно у интересу своихъ собственихъ планова, очекуе се знаменита помоћ у разностручномъ смотреню, и тако изгледа као да ѣ та уговорена и утврђена.

Найтежи положай у овомъ питаню заузима Аустрија. Нѣна ѣ политика, макарѣ изъ другихъ мотива, готово иста она као и Енглеске. Нѣно непосредно суседно положенѣ, многа одношеня къ онимъ земляма, изузетанѣ положай, кои надѣ своимъ тамо живећимъ многобройнимъ подайницима у смотреню судійскомъ извршуе, коѣ нѣне конзуле и агенти у дотицаѣ са тамошњимъ властима доводи, толико ѣ повода къ треню дадо, да ни една влада ниѣ тако мало любљѣна, да нерекнемо мржена, као управо Аустрија. Мрзость, коя ѣ на жалость и на подайнике пренесена, коѣ уобште поругателнимъ именовъ „Шваба“* називаю.

Одъ овогъ великогъ броя подайника добияю истина конзули и агенти известия о станю тамошњихъ ствари, но све имъ се то или сасвимъ лажно, или тако нагрѣно саобштава, да се често отудъ многе неупутности рађаю. Осимъ тога у избору ове господа редко ѣ кадѣ сређа послужи, кои би јоѣ одъ користи био, а чрезъ то се догађа, да су слабо интереси владе заступљѣни. Ерѣ ако се кадкадѣ и назило да се овимъ народима угоди, као н. п. послаништво Лайнингена у интересу Црне Горе у Цариградѣ, покровительство коѣ Аустрија бегаюћима изъ Босне даде, то опетѣ башѣ ове мере съ друге стране побуђую више неповереня него повереня; ерѣ то сматраше као страхъ, да сигурность у собственоѣ земљи nebude повређена. Ерѣ они бошнячки бегунци нитѣ могоше отерати, нитѣ Турцима издани бити, а да се сви и християнства и човечанства обзири неповреде. Али и Порту се нехтеде замерити, зато се морало къ овомъ прибећи, као баяги тайно ихъ у Србию пропустити. Ови кодѣ свое браће нађоше крова и обране, али то ѣ србскоѣ влади према свомъ сузерену многе тегобе и неприлике причинило.

Но најпоглавитѣи су узроци, више пута у различна времена скупљѣна войска на граница, и съ томъ скоп-

* Тай ѣ називѣ јошѣ подѣ княземъ Милошемъ забранѣнѣ.

чане претиѣ интервенцие, коє су давноукоренѣной и дуго подранивеной мржњи увекъ нову рану давале. Да те интервенцие нису само голе претиѣ биле, него да би се радо и у дело привеле, неусуђуемо се опровргавати. ерѣ су ихъ чешѣ виши аустрійски офицери и дипломатични агенти овимъ изразомъ потврђивали: „Да се непита много за допуштенѣ, кадѣ суседа кућа горе, хоѣмо ли в гасити, него се иде на се гаси, да пожаръ далѣ неиде, и да собствену кућу чувамо.“ А и то в лако доказати, да в она при концу г. 1858. у итости скуплѣна бригада кодѣ Земуна само позивѣ градскогъ гувернера чекала, да у Београдѣ пређе, дело коє само на најрешителнију протестацију и одвраћанѣ осталихъ европскихъ сила изостаде, коє таку повреду паризкогъ трактата никако допустити немогоше, премда в Аустрия трудила се доказивати, да в градѣ Београдѣ турска земля а не Србия.

Али башѣ намъ се садѣ чини, да би ту политику интервенцие на ново оживити требало, но на то ћемо се јошѣ вданпутѣ мало далѣ вратити.

III.

Почемъ смо у предидуѣемъ описали политични положай поединихъ сила према народима европске Турске, садѣ прелазимо на то, да ове народе свакогъ за се опишемо. Три народности сачиняваю езгро тамошнѣгъ становништва: Славени, Грци и Румени, и ма да в по земљописномъ положаю онај пределѣ землѣ, у комъ Грци станую природе дарима најодличнии, то се опетѣ ясно увиђа, да су славенска племена и њина областъ позвата, да при првомъ покрету најглавнију ролу играю, а међу овима опетѣ, — премда подѣ султановимъ сузеренитетомъ стояюћа, — но у унутарнимъ делима сама собомъ управляюћа и сасвимъ независна Србия.

Више него 30 година, како ужива слободне своє повластице, подигла се премѣ бреговита али плодна, одѣ едногъ милиона люди обитавана Србия у култури тако, да в данасѣ на најболѣмъ путу, да се за кратко време са осталимъ цивилизоватимъ земляма Европе успореди. До године 1838. владао в у нѣой князѣ Милошѣ сасвимѣ

патриархално, но исте те године добие уставъ, кои е у слободно конституционалномъ духу писанъ. Овай е уставъ изпрва служио на то, да оячавајућой Милошевой самовољи на путъ стане, и онъ му брзо уступити мораде. Онъ се одрече престола у користъ свога сина Милана, кои после 21 данъ умре. Нѣму следоваше братъ нѣговъ Михайло, кои е такође, ерѣ и нѣга, но праведније рећи нѣгове попечителѣ и саветнике трпили нису, 1842. изгнанъ био, а Карађорђевићъ за князя изабранъ. Како за Михайлове тако и за Александрове владе почео е правиланъ унутарњи развитакъ. Закони буду по начину другихъ земаля, а поглавито Аустрије престрвени и уведени, финанция уређена и усавршенствована, унутарня администрация крепка и времену одговарајућа, правилна система како народнихъ тако и гимназиялнихъ школа, трговачка школа и лицеумъ са два факултета, правословнимъ и природо-историчнимъ; духовно семиниште стаяше подъ управомъ митрополита. Путови се почеше поправляти, и већъ има у Србији преко 400 сати дужине башъ валянихъ друмова; вароши и села, ма да ихъ има јошъ много по начину турскогъ зиданя, но опетъ су приятна. Ово мало што смо навели нека служи за доказъ, како се е народъ, кои слободомисленъ уставъ има, за кратко време до великогъ душевногъ развитка подићи кадаръ е. Будући смо у предидућемъ, у смотрењу политичногъ положая Србије нешто рекли, ради смо да и то наведемо, какву снагу и бойне припреме има.

Већъ одъ детиньства познатъ съ оружјемъ, сваки е, ако не прави солдатъ, а оно баръ ратникъ, и у случаю нужде, одъ 15—50. година узимајући было би близу 200,000 подъ пушку. По министериялномъ указу мора свака порезна глава имати два самокреса, пушку, ако е могуће съ бајонетомъ (оба ова оружя, јошъ изъ старе наваде, има Србинъ на кременъ) и еданъ анцаръ, да кадъ дође до чега, да се брзо на рочишту нађе. Сваки мора имати 24 фишека, япунце, две кошулѣ, двое гаће, и други паръ опанака. Безъ велике потребе навикнутъ е Србинъ на штрапаце, онъ е храбаръ и посве способанъ за войну у земљи.

Но будући се досадъ права войска изъ само 2000 пешака, 200 коняника и едне батерие састојала, то е

Милошъ одма по своѣмъ другомъ ступленю на владу, умножи на 5000 пешака, 300 коняника и три батерие, уедно изда заповестъ, да се правилна земальска обрана на 50,000 люди устрои.

Изъ постоеће воєнне академие изишавши млади офицери, баве се съ уређенѣмъ у унутарности землѣ, да укупно за оруже способно людство мало по мало извѣжбаю, да ихъ доцнне не само за ратъ у томилама, него у правилнимъ колонама, туђимъ регуларнимъ войницима на еупротъ ставити могу. Турскимъ Низамима и Редифима ово е довольно; но са европскимъ труппама може бити, да се јошъ мерити неби могли.

Као најманъи брой може се узети, да кодъ приватнихъ люди до 250.000 пушака има, а толико исто парисамокреса. Влада има у своимъ арсеналима до 50.000 пушака съ баіонетомъ, међу тима е трећина миние-цеви, и 10,000 коє су после рата мађарскогъ одъ Русие на поклонъ добили. У Крагуевцу и на неки други мести има изъ своихъ собственихъ тополивица 170 за бой подпуно оправлѣнихъ топова; танади, барута и осталихъ ратнихъ потреба има у изобилю. Но текъ кадъ до боя у Срби дође, па ако се турске тврђаве юришомъ отимале буду, одъ коихъ се ни една, изузимаюћи Београда, а и тај текъ кратко време, бранити може, онда ће имъ се све бойне справе са учинѣномъ у градовима плячкомъ удвостручити.

Овај описъ некъ васъ као цель ове књижице задовољн.

Сасвимъ другчие изгледаю оне провинцие, коє подъ непосреднимъ господарствомъ турскимъ стое. Тамо важи само турски законъ, а кою гаранцию дає Християнину законикъ, кои е по Корану списанъ, где е Турчинъ судия, и где сведочба Християнина противъ Турчина ништа не важи? Овде Християнинъ свой животъ само као собствєность сматрати може; еръ све што има, што зноємъ чєла свога заради и набави, едва е довольно за издржанѣ живота, кодъ толикихъ редовнихъ и изванреднихъ података држави и спаи. Овде нема народнихъ школа, нема друмова, нема обртности; о радности и занатима ни опомєна, трговина е на поєдине ограничена. Вароши и села састое се изъ самихъ жалостнихъ кућарица.

У Бугарской, где преко два милиона православнихъ Славена има; у врло мало места наћићешъ, да су се гдекои, које својомъ неуморности, које наслеђенимъ добромъ, одъ пуке сиротини одтргли, и да неки изгледъ благостаня и реда имаю. Може се и по гдекоя школа наћи, као у Самокову, где се у рудокопима за потребу земальску доволно гвожђа добия, и у некимъ у долинама Балкана лежећимъ местима, у којима е великій брой становника: Трново, Лесковацъ, Пловдивъ (Philipople) и по некимъ на Дунаву већимъ варошима, које су обично и градови, где милитария влада.

Бугари су у обште доброћуданъ, вреданъ и одъ природе бистримъ разумомъ обдаренъ народъ. Они су и занатливе, но на врло низкомъ степену изображеня, али добри баштовани и польоделци, имаю чувства за све добро и лепо; но ярамъ, подъ коимъ одъ четири стотине година леже, тако ихъ е утукао, да бы доста времена требало, да се изъ свое успаваности одтргну и да живостнии постану. Но кадъ се еданпутъ пробуде и у покретъ увуку, чуда ћеду чинити.

Будући, да у Турской само Турчинъ има право, да оружје носити сме, то немаю Християни ни у Бугарской ни у другимъ провинцияма ни нападаюћегъ ни одбранителногъ средства у своимъ рукама. Но за овихъ последнихъ шесть година много е оружја и муниције у ове землѣ унесено, и кадъ буна букне упрепастићеду се Турци, докъ изъ свогъ скровишта све на видело изађе. Што Бугари неузимаю, суседна ће имъ браћа дати.

Што за Бугаре рекосмо, важи и за Бошняке, само што су ови тврдоглави и упорни. Притискъ, подъ коимъ они чаме, подъ њиовимъ спяхияма, грђи е негъ на другомъ месту; самоволя, беззаконитость и свирепство, кои се тамо чине, могла су читаве књиге напунити. Овде е християнско становништво што се вере тиче готово на равне части, православно и католичко, поделѣно. Овде има приличанъ брой францишканскихъ фратора, па збогъ тогъ цепаня у вери имадоше руски конзулъ Гилфердингъ и нѣговъ последователь Шулениковъ съ едне стране у своимъ агитацияма тежакъ положай; ерѣ Францишкане — право иль неправо нећемо изтраживати — сматраю као оруђе Аустрије. Говори се о овимъ фратрима, да су ве-

ће услуге држави учинили, него ц. к. генералконзули Атанацковић и Реслеръ. Саданѣи аустријски Генералконзулъ, саветникъ послаништва, исти е онај, кои е при паду княза Карађорђевића у Србию посланъ био, где ние башъ тако сѣину ролу играо. Онъ е умешанъ, алъ врло страстанъ Дубровчанинъ, кои е тамо посланъ, еръ се мисли, да е са тамошњимъ стварима познатъ, и да ће у и око Сараева о свимъ предузећама добро извештенъ бити. У грчко-турскимъ провинцијама исто утесненъ влада, као и у осталима. Свудъ еднакъ притискъ, едно самовољъ, еднака сиротиня; три милиона люди чаме подъ ярмомъ. И овде е народъ вреданъ и разуманъ, али е лукавъ и предосторожанъ. Овде има Хетериа најраспространѣниѣ саюзе. Таки саюзи постое и са србскимъ агитаторима. По свой прилици ние безъ споразумѣня съ овимъ друштвама грчкога конзула Палеолога путованъ прошле есени по славенскимъ пределима было. И да су еви сигурни, да се странне силе умешати неће, брзо би се край турскомъ царству учинио. Небо е се овде турске силе, кодъ Монастира концентровате; они добро знаю да би съ овомъ брзо готово били, и да би се безъ сваке сумњѣ одма конституционалној влади грчкогъ краля Отона подвргли. Али, имаюћи примеръ ѿонскихъ острова предъ очима, бое се да башъ збиля неби онако било, као што е Лордъ Џонъ Руселъ у парламенту казао. Као огњиште покрета може се Лариса сматрати.

Албанески Христјани, чимъ се мало окова опросте, по карактеру готово исто тако дивљи, као и Турци овога предела, одма ћеду нузъ грчки устанакъ пристати; а да се већъ у Херцеговини крвавъ бой започео, свима намъ е познато. О њима можемо рећи, да су у бою у своимъ пределима храбри и одважни, мало потреба имаю, и зато се тамо, као обично у свимъ онимъ земляма ратъ безъ новаца води; сасвимъ противно одношенъ съ нашимъ новимъ войнама, где е новацъ најглавниѣ потреба.

Сасвимъ друго положенъ у овомъ питаню заузимаю подунавске кнежевине Влашка и Молдавіа. У овима нитъ се може збиљски ратъ, нити какво важно саучашће и помоћъ у предстојећемъ славенскомъ и грчкомъ устанку очекивати. Овде ће доволно бити, чимъ ратъ у суседнимъ провинцијама букне, да се самосталностъ припозна,

у чему беду с' поля поможени бити, и кадъ се французскимъ упливомъ, и притискомъ талиянскогъ питаня, коє делу Европу потреса, начело неинтервенциє невредимо одржи. Да е важно ово питање самосталности по географичкомъ положаю овихъ земаля, мора сваки припознати, и чрезъ непосредно суседство съ Ерделомъ и Буковиномъ за Аустрию е важниє, него ма за кою другу државу, изузимаюћи можда Русию.

Али се самосталность може само на путу моралномъ постићи, кадъ се у згодно време независимость прогласи. Но овде нема абсолютне снаге, коя би е оживотворила. Маса влашкогъ народа на тако е низкомъ степену у свакомъ смотреню, тако шлака, тако равнодушна, да е савршено достойна свое судбе, кою подъ безгранично повлашћенимъ феудалнимъ господарствомъ своихъ бояра има. Кодъ овогъ народа нема илгледа на победу. Влахъ ние последнихъ столећа никадъ надбно, него е увекъ надбиєнъ био, а јошъ ће надбиєнъ бивати.

Више површно него темельито изображенъ сталишъ бояра, при свомъ беснилу, да у Паризу живи, узео е у некомъ смотреню нрави и обичає паризкогъ салонскогъ живота, кои га при првомъ погледу у изображеногъ странца очима препоручую; но загледи ли му се далъ у значай, то се човекъ брзо увери, да е крозъ и крозъ покварєнъ. Влашки боярь даде своя добра подъ аренду, па профуќка, распуди и прокарта доходке свое. Истина и молдавски боярь чини то исто, али лети самъ своя добра надгледа, више е радињъ, настоява польскимъ радовима, и т. д. а чрезъ то има веће приходе. За народне школе много се коєшта чинило, но безъ успеха, и тако све жадостно лежи. У овимъ одъ више милиона люди обитавањимъ земляма има врло мало честитихъ друмова; више ихъ е започето, но недовршено.

Редовна, пре по руской садъ по французской системи устроєна и извежбана войска састояла се пре у обема кнежевинама изъ 14.000 пешака и 3000 коняника — уланера. — Садъ е мало по мало нарастила на 25.000 пешака и 5000 коняника. Сва имъ се артилерия састои изъ 24 топа, кои се употребити могу; но имаду ихъ доста знаменити брой, само да ихъ лафетују и за бой приуготове. Саданя влада има оно 60.000 пушака, но

трећина ние за потребу. Другогъ начина обране нема, изванъ полицајни војника, т. е. коръ доробанца, кои су по земљи поделѣни.

Са овимъ заключаемо оппсѣ овихъ двею кнежевина, коє истина плаћаю Порти данакъ и подъ нѣнимъ сузеренитетомъ стоє, али су упливомъ Русие после нѣнихъ пређашнихъ ратова с а с в и м ѣ слободне, и прелазимо на најкрајњи и најманји народъ, за кои є у овој епохи єдна одъ најважнѣихъ рола задржана, а то су Црногорци.

Народъ Црнихъ гора то су синови најплеменитѣихъ србскихъ породица, кои се нехтедоше покорити Турцима, кадъ се ови све већма по Европи ширити почеше; нехтедоше ни у Аустрию прећи, него увиђајући, да су мали и да се немогу у ондашињ бовве упуштати, повуку се у камене и неприятне горе, коихъ име данасъ носе. Никадъ нису они турско господарство припознали, никадъ Турцима за рукомъ неиспаде, да ихъ подярме. Нѣнова непрестана треня и бовви записани су у Историји одъ четири столећа. Но будући є овај народъ врло мало познатъ, и готово се може као terra incognita сматрати, то ћемо више шта о нѣговомъ значаю, правима и уредбама рећи.

Права областъ Црне Горе велики є просторъ каменихъ стена, коє 150 четвороуголнихъ миля заузимаю; највиши брегъ Дурмитор лежи на граници Херцеговине и 8000 стопа високъ є, други близу Цетиня у небеса дижући се Ловћенъ, на комъ є и гробъ последнѣгъ владике и црквица єдна дигнута, стоп 7000 стопа надъ морскимъ површемъ.

Између овихъ стена налазе се доста плодноснихъ долова, но кои су редко већи одъ по четвороуголне милѣ, и готово нигде нижи одъ 3000 стопа. Нѣихъ є народъ себи за седишта узео, и у нѣима се доста приятнихъ села съ црквама налази. Поля за чудо брижљиво и прилежно обделаваю, па кадъ є добра година, за свое издржанѣ довольно добию.

Текъ доцниє къ Црној Гори присаєдинѣни срезови, — по већој части чрезъ регулиранѣ границе: Бѣлополѣ, Васоевићи, Бѣлопавлићъ и Рѣка леже одъ Херцеговине и одъ Албаниє готово у долу, врло су плодносни, добро обделани, а особито одъ езера Скадарскогъ лежећи срезъ Рѣка има чисто талиянско поднебје.

Дѣ цетиньски, столица Княза црногорскогъ, лежи 4000 стопа надъ површемъ морскимъ узвишенъ, и одъ части збогъ сурове климе, одъ части збогъ баровитогъ земљишта (мисли се, да е исти некадъ горско езеро било) врло е неплоданъ. — Зашто е башъ овде столица княжева, лако се даде доказати: што е по природи својой као градъ, кои е врло тежко заузети. Овде се налази најстариј манастиръ, и најпоглавития особа е лице духовно подъ титуломъ владике, кои е духовну и световну властъ земљъ све дотле у рукама имао, докъ се ние прошле године убиени князь Данило на престољъ попео. Цетинѣ има до 20 одъ камена зиданихъ кућа, кое су одъ части цигломъ, одъ части сламомъ покривене, и са зидомъ опасанъ дворъ свагдашнѣгъ княза. Манастиръ е едва 100 кораци удаљенъ, и на самомъ краю брега саграђенъ. У чѣму се налазе неколико соба, школа, арсеналъ и државна тамница и на торонию магацинъ за баруть. Одъ прилике сто кораци више лежи стара турска кула. Овамо е сваки Црногорацъ главе убиенихъ Турака донети морао, где су неко време на коцу стаяле, па кадъ су друге нове места требовале, онда су ове у кулу бацане бивале. Но овај е обичај престао, кадъ се Данило са Триестанкомъ Даринкомъ оженио и на Цетинѣ дошао.

Премда Црногорци себи свое одело сами праве, кабанице и струке, кое се на прастаримъ разбоима ткаю, то опетъ нема ни разговора о каквой индустрији; тако исто нема ни трговине, еръ ние било средства за саобраштенѣ, па и данасъ све товаре или люди носе, или се са скотовима служе. Топове су, кое су на Грахову задобили, на исти начинъ на Цетинѣ одвукли.

Карактеръ е овогъ чисто славенскогъ православногъ народа, у обште узетъ, отворенъ и доброћуданъ, али се лако приметити дае неугасима жеђъ за осветомъ противъ Турака. Премда има у целой земљи до 10 школа, то опетъ тамо за сада текъ само гдекоя деца матерњи езикъ читати и писати почию. Да су Црногорци храбри юнаци, познато е; но више су способни за войну само у земљи и по бреговима. Веђъ се сваки одъ младихъ ноката са оружиемъ бави. Князь е одъ 35.000 за пушку валянихъ люди 8000 изабрао, кои тако звану „Гарду“ сачиняваю. Но ови нису, као у обште ни еданъ Црногорацъ, ни у

бою униформовати. Ношиво имаю народиѣ, и поделѣни су по 100 у компаниѣ, кои се на први позивѣ око свога воѣе купе, у комѣ случаю по неколико такихъ компания подѣ вишимѣ капетанима — войводама, стое. Знакѣ коимѣ се у достоянству своѣе разпознаю, плехана ѣ билѣга, кою на фесу носе. Све по 100 люди имаю баряктара. Оружани су дугомѣ пушкомѣ, са два самокреса, обое на кременѣ и са ханѣаромѣ.

Будуѣи да се ѣновѣ начинѣ ратѣ водити неслаже са новимѣ европскимѣ, то немаю много потреба, зато се и неприправляю за дуготрајне боеве. Искуство насѣ ѣ научило, да се црногорски ратови само по данима брое.

При почетку боя опале по неколико пута, па онда юришѣ на непријетеля сѣ мачемѣ у руци, чрезѣ кое наравно брзо решено буде.

Као што су имѣ просте уредбе у войсци, исто имѣ ѣ тако и остала државна управа. У нахиѣ поделѣна земля стои у свакомѣ обзиру, административномѣ, полицајномѣ, финанциялномѣ и судійскомѣ подѣ окружнимѣ капетаномѣ. Онѣ сачинява у правнимѣ распрама прву, а у Цетиню постоеѣи сенатѣ изѣ 12 сенатора са председателѣмѣ и подпреседателѣмѣ другу инштанцию. Овде се парница сасвимѣ патриархално води: јавно подѣ ведримѣ небомѣ, подѣ каквимѣ грмомѣ, на камену, на дивади или где се сенаторима допадне. Често при такимѣ испитима самѣ князѣ Никола председава, а јошѣ чешѣ ѣговѣ отацѣ Мирко. При целомѣ испиту непише се ништа.

Сада владајуѣи князѣ Никола може имати око 19 година, нешто ѣ болешљивѣ. Онѣ се две године у Трсту а четири у Паризу изображавао. Онѣ се за владу небрине толико, колико ѣговѣ отацѣ Мирко, председателѣ сената. Мирко ѣ гвозденѣ, строгѣ, али одѣ природе великимѣ душевнимѣ способностима обдаренѣ; онѣ ѣ деломѣ Князѣ и заиста има редакѣ талантѣ за управляѣ ѣве землѣ. Онѣ се као и войсковоѣа у горскимѣ боевима противѣ Турака славно одликовао. Князѣ Никола оженио се прошлогѣ Новембра са 14 годишњомѣ красномѣ кѣеркомѣ сенатора и войводе Петра Вукотиѣа, Миленомѣ, коя му ѣ јошѣ у трећој години заручена била. Ова ѣ женидба врло популярна у земљи; али ѣ велика разлика измеѣу ѣвогѣ и ѣвогѣ изображеня, па ѣ сумња, да ли саданя

любовь оладити неће. — Будући да у Црној Гори же-
не здраво мало уваженя одъ люди имаю, то може бити
да е башъ у плану Мирковомъ лежало, да га са такомъ
ожени, коя нигда неће на нѣга уплива имати моћи; као
што е то на своє незадовольство кодъ покойногъ брата,
княза Данила, прилику имао искусити, кои е душевно ви-
сокобразажену кнегиню Даринку узео; еръ то стои, да
е она многе суровости Данилове умекшала и одклонила,
и овай дивльи карактеръ за европску цивилизацию при-
ступнимъ учинила. Ньой има Црна Гора много благода-
рити, нешто, кое ће се текъ доцниє у пуной мери при-
познати и уважавати.

Изиђе л' Мирку гореречени планъ за рукомъ кодъ нѣ-
говогъ сина Николе, ояда ће имати овай себелюбиви чо-
векъ сигурне изгледе, да ће по своіой вољи владати
моћи, и нѣгове далеко смераюће тежнѣ мало помало у
дело приводити.

— Ма да нису Турци никадъ тако среѣни били, да Црну
Гору подарме, то е Порта одетъ рада да ову землю као
целость нѣне државе сачиняваюћу частицу сматра; као
што напротивъ ни Црна Гора никадъ ниє туђе господар-
ство припознала, него се за самосталну држи, кое у исти-
ни и есте. Али европске силе іошъ нису званично нѣну
самосталность признале; іошъ невидимо непосредно дело-
ванѣ са овомъ земљомъ; іошъ се нѣна акта као н. п.
путни листови, тако реѣи, ћутеѣи трпе. Први актъ при-
знаня нѣне самосталности састаяо се у међународной ко-
мисіи прошастогъ пролећа, коя е границе регуливала, и
чрезъ кою е велики део области, кои су Турци за свою
собственность сматрали, Црној Гори припао. Поглавита
тежня княжева на то иде, да се пре свега нѣгова область
за самосталну припозна. У овой га тежњи досадъ Русія
и Француска помажу, кое обе желе да главни упливъ у
Црној Гори имаю, да би после Црногорце за своє по-
литичне планове употреблявати могли. Русія, коя е себе
пре за единогогъ покровителя Црне Горе држала, а у ствари
е и было тако, почела е тако яко, кое чрезъ новчану
помоћъ князу, кое манастирима и црквама отимати мах,
да се већъ покойномъ князу Данилу досадило, и онъ по-
тражи другогъ покровителя, и нађе га у цару Наполеону
III., кой му исто онаку суму годишнѣ помоћи, као и Ру-

сия, одъ 100.000 франака определи; а съ тимъ свагдашнѣгъ княза одъ части независнимъ учини, а одъ части му нѣговъ приходъ здраво умножи, кои онъ и тако на благо свое землѣ употребява. Планови Русие, да Црногорце увекъ као оруѣа противъ Турака употреби, познати су; но другчи су планови Француске, кои се по околностима времена управляю. — Зато е збогъ одржаня тога уплива права борба између рускогъ конзула Петковића у Дубровнику, и францускогъ Хекара у Скадру, кои су управо обоица конзули за Црну Гору. Конзули енглески и аустријски пре се као противници него као приятели овога народа сматрати имаю, и они само пазе на догађае оногъ предела. Ми неможемо на ино, но морамо приметити, да Аустрию сви Црногорци не само неволе, него е мрзе, чему су поступци ц. к. конзула у Скадру много допринели; еръ се они држе начела: Аустрија нетреба да е одъ онихъ земаля люблѣна, него да е се бое; они су и у Албаніи неко време траюће симпатіе за Аустрию угушили, и у мржню обратили.

Юначки се усиљава овај народъ, да границе области свое распротрани, а особито да суседна еднокрвна племена са собомъ спои, коя јошъ подъ Турчиномъ стое, и наравно са свию страну пријатељски предусретанъ бива. Найзнамените су личности у Црној Гори осимъ Мирка, Крца Петровићъ, Ива Радовићъ и Пера Вукотићъ. Ива чрезъ свое посланство у Паризъ, а Пера у Петроградъ, познати.

IV.

Кадъ смо већъ толико овомъ стазомъ путовали, кадъ смо доказали, да су сви живљи за устанакъ народни ту, да су сви нуждни савези учинѣни, хоѣмо јошъ да напоменемо као што е безъ сумнѣ тако да талијанска и мађарска револуционарна пропаганда, која свое планове полако и са издржанѣмъ снуе, ни е пропустила, покрету у европској Турској руку пружити; еръ та и нѣхъ у могућство поставя, да имъ све намере поспешне буду. Аустрию на граници узнемиравати, и гледати, да се ова држава съ леѣа нападне, одавно е за гарибалдски планъ држано. Али би требало задобити едну точку на источ-

номъ приморю Ядранскогъ мора, где би се у случаю нужде безопасно пристати могло, ерѣ в удесниѣ ову у приятельской руци наѣи. него в текѣ освяяти морати. Зато су у найновие време договори съ Црномъ Горомъ држани, овой намере саобшгене, и одѣ нѣ добровольно примлѣне, ерѣ в одавна пламена желя црногорскогъ княза была, да нѣгову область къ мору распростре и да до каквогъ морскогъ пристаништа дође. У исто време гледаше и мотрише тайне руковође югославенскихъ покрета унутарню борбу начела, коя се све више и више у Мацарской и у славенскимъ провинцияма Аустриѣ распространяваше, видише борбу целе землѣ за конституционализмомъ (уставношѣу) и непрестано оклеванѣ владе да уставъ или друге концесии даде.

Ове унутарнѣ борбе и нада, да ће Аустрија довольно посла у Италији имати, учини, да цель своихъ желя, почетакъ покрета, на ово пролеђе одложе. Узрокъ къ започетку морао в траженѣ бити, и брзо се нашао; подпустише Црногорце да они ратъ започну, ерѣ се сатимъ и желя постићи може, да до какве приморске точке дођу.

Кадѣ в она међународна комисија границе определявала, припаде гдекоя частица турске землѣ Црногорцима и обратно: но будући су ово само лична захтеваня (Anspruch) была, то хтедоше да се или променомъ или докуплѣнѣмъ узаймно измире, и тако састаде се изъ петъ Турака и петъ Црногораца одређена комисија, коя доби налогъ, да ово питанѣ мирно реши. Одма при почетку почеше распре, комисија прекиде послованѣ, и прва се треня огорчено започеше. Къ томе јошѣ и ово дође, да при повлаченю границе племе Васоевића тако се раздели, да 2000 подѣ црногорску область падоше, 5000 на турской земљи осташе, и сатимъ ясно за турске поданике припознати. Ови се хтедоше са своѣмъ имовиномъ преселити на область црногорску, али данакъ турской влади да плаћаю, па да оне землѣ нѣнова собственость остану. Абди-паша, гувернеръ одѣ Скадра, боѣши се, да се неби ратъ излегао, пошлѣ два батальона пешака са два топа на Спужъ и на црногорску границу. Ово даде повода, да се бой дуж границе започе, кои и суседне становнике подстаче, да и они участвую, и тако ће се та лавина наваляти, одѣ Спужа гледати да важни теснацъ одѣ Новогъ Пазара за-

добие, а отудъ опетъ кодъ Карановца да се са Србима саюзи; съ друге стране преко Грахова и Никшића на Клобукъ къ Требињу и Мостару ударити, и далъ у Босну ући. Већъ еданпутъ одушевљена за идею ослобођења и, да изгони Турке изъ Европе, одъ стопе до стопе растиће ова маса; еръ кудгодъ нагне, гдегодъ ногу метне, свуда ће бити у пріятельской земљи. Кадъ еданпутъ съ две стране до Србиѣ дођу, надаю се руковође овогъ покрета, да ће тамошня влада, која се баремъ досадъ званично одъ овакихъ волнованя далеко држати знала, и сама у вртлогъ повучена бити, и да неће дуже оклевати, него овима се придружити, и сва мало пре наведена ратна средства развити. Князь в Михайло што може бити дояланъ, и избегава све претеране кораке; али онъ е и добаръ патриотъ; кадъ види да е покретъ дотле нарастао, кадъ види поспешне изгледе, онда ће и нѣгова досадъ успавана енергия пренути и онъ ће се на чело ослобођења ставити, па ил' победити или славно пасти. Неучинил' ово, онъ ће изгубити србски тронъ; по други ће путь оборенъ бити. Већъ ће на путу у Србию труба васкресућа у свима пределима европско-турскогъ царства затрубити. Порти на овой пространой области стоѣће незнатне милитарне силе за распологанъ, неће довольне бити да устанакъ задрже. Она има едва 100.000 люди, да ихъ супротъ стави, и то по већой части Редифа понавше оженѣни, кои фамилию имаю; па и те на много страна разделити мора; дезерция ће гомилама бивати — и тако ће турскомъ господарству у Европи, надъ десетъ милиона Християна, пре самртни часъ куцнути, него што дипломация саняла буде.

Истина мисли се, да ће се у Босни чрезъ законе агенте контр-революция (противбуна?) родити, и може бити страховито крвопролиће проузроковати; еръ као што се говори, надаю се якој милитарной интервенци, за кои в случай већъ одъ неке стране мишљно и спремлѣно, да ће у споразумлѣну съ Портомъ и на нѣну молбу да ію се помоћ даде, сва революция съ еднимъ ударомъ смождена бити — а съ тимъ у некомъ смотреню у операционслинию своихъ собственихъ споляшнихъ неприятеля поставити се. Алъ се у овомъ рачуну лако преварити може, а съ тимъ свеобшту забуну увеличати, а и себи,

еръ в устанакъ у Турской общти, више шкодити негъ користити, па и себе безкрайно-великимъ опасностима изложити.

Ми мыслимо дакле, да ће најболъ бити свогъ собственогъ добра ради сваку политику и планове интервенцие, кои су више пута зло испали, одбацити, своју кућу одъ опасности чувати, а онима народима оставити, да сами дело ослобођеня свогъ доврше.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

P₁₉ Ср II 478. 1

Издава Печатња Сопрочева

у Земуну.